

Валентина БЕЗДРАБКО

**ОСНОВНІ РИСИ РОЗВИТКУ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА,
СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
І ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА:
ЗАКОНОМІРНІ Й ВИПАДКОВІ ФРЕЙМИ (1960–1980)**

У другій половині ХХ ст. джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни потрапили у зону підвищеної уваги, стійкого інтересу дослідників¹. Їхнє служіння історичній науці зумовлювалося необхідністю науковців орієнтуватися у зростаючому колі джерел і логічною детермінованістю урізноманітнення процедур студіювання. Згідно з розповсюдженою думкою, слухність якої визнаємо, етап накопичення знань про “окремі аспекти і властивості джерела” передував вивченню історичного джерела в цілому². Спочатку “відверто прикладне джерелознавство”, завдання якого полягало у визначенні справжності документа та міри достовірності документної інформації, оперуючи апробованими довгорічною практикою прийомами, поступово емпіричним чином перетворилося в методикку дослідження джерел, а згодом через посилення логіко-методологічного компонента – галузь знань, дисципліну³.

Ситуація докорінно почала змінюватись у ХІХ ст., коли істотно розширилася тематика історичних досліджень, ускладнилась архітектура науки, а її “верхні “поверхи” виявилися віддаленими від емпіричної основи”⁴. У науковий обіг увійшли нові види джерел. Це, як зауважила О. М. Медушевська, потребувало якнайшвидшого розроблення загальних основ їх наукової евристики, класифікації, формування заasad критики тощо⁵. Від прагматичної історії та критичного вивчення джерел М. Т. Каченовського⁶, історичної наукової критики як методу М. І. Надеждіна⁷ і як сукупності наук (палеографія, геральдика, історична географія, дипломатика) про історичне джерело В. О. Ключевського⁸ до методологічної дисципліни, що провадить зовнішню критику та інтерпретує джерела, О. С. Лаппо-Данилевського⁹ – такі найважливіші ідейні маркери визначень джерелознавства у ХІХ ст. – на початку ХХ ст., які засвідчили основні перспективні лінії його еволюції.

У першій половині ХХ ст. розвиток науки у Союзі РСР відбувався дещо за відмінним “сценарієм”, аніж за кордоном. Тяглість традицій

і зародження новацій у межах “старої” науки, природні, логічно зумовлені трансформації доповнювалися зовнішніми настановами, націленими на конкретні теоретичні і практичні завдання – спочатку завоювання політичної влади, а далі – втілення соціальних перетворень у дусі марксистсько-ленінської ідеології. Поява в одному десятилітті – 1920-х рр. праць учених, що пропагували різні наукові теорії й методологічні засади – Р. Ю. Віппера, Л. П. Карсавіна, О. С. Лаппо-Данилевського, з одного боку, і В. В. Воровського, В. І. Невського, М. М. Покровського, М. С. Ольминського, Є. М. Ярославського з іншого, стало винятковим явищем. Надалі марксизм і його різновид – ленінізм “затисли” наукову творчість у лабети методологічного схематизму, відповідності “більшовицькій партійності”, орієнтуючи дослідників на відмову від “чистої” науки на користь прикладної. Складні обставини співжиття науки “імператорських академій, університетів” і марксистських методологічних доктрин породжують компромісні варіанти, як-от праці про текстологію відомого економіста і філософа О. О. Богданова чи про соціологію, історичний матеріалізм партійного діяча М. І. Бухаріна¹⁰.

Із 1930-х рр. почався новий період розвитку науки, що відзначений згортанням і переслідуванням найменших відхилень від марксистського соціологізування. Найвиразнішим показником впливу відомих суспільно-політичних процесів на розвиток історичної науки, зокрема джерелознавство, став “єдино вірний” критерій достовірності інформації – партійність. Примітним і доказовим фактом є менший вплив новітньої методології на спеціальні історичні дисципліни, ніж загальну історію, що дало можливість вченим “старої науки” довше залишатися вірними власним науковим переконанням. Дійсно, затиснення історичної науки в “прокрустове ложе” витіснило провідних дослідників “дорядянської генерації” на студійне поле спеціальних історичних дисциплін, які хоча й зазнавали ідеологічної дискримінації, проте відносно вільніше почувались у виборі методології досліджень. Правда, з часом партійні приписи розповсюджуються й на спеціальні історичні дисципліни, канонізуючи згідно з марксистсько-ленінськими методологічними постулатами порядок дослідницьких процедур, і найголовніше, наперед визначають ідеї (здебільшого ідеологічні, а не наукові), які мають знайти підтвердження в історичних джерелах.

Особливо помітні зрушення у другій половині ХХ ст. сталися в умовах хрущовської лібералізації суспільно-політичного життя країни. Тоді прогресивним явищем для розвитку спеціальних історичних дисциплін була відмова від заперечення досвіду т. зв. дореволюційної науки, що створило умови для їх зростання, спираючись на кращі традиції минулого¹¹. Це породило визнання ідеологічних переключень в історичній науці й активний перегляд палеографії О. І. Соболев-

ського, Є. Ф. Карського, В. М. Щепкіна, дипломатики М. П. Лихачова, О. С. Лаппо-Данилевського, нумізматики О. В. Орешникова, хронології М. В. Степанова, Д. О. Святського, метрології Д. І. Прозоровського та інших здобутків попередників – непересічних фахівців, праці яких відбивають найкращі досягнення зарубіжної і вітчизняної науки XIX – початку XX ст. Накопичені ними філософські, філологічні, загальноісторичні теоретичні знання, методичні вміння працювати з історичними джерелами згодом стали широко застосовуватись і розвиватись у напрямі відшліфовування техніки, прийомів, процедур і схем дій, спрямованих на розкриття їх інформаційного потенціалу.

Упродовж 1960–1980-х рр. питання еволюції джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін активно обговорювалися на всесоюзних, республіканських і регіональних конференціях, нарадах, симпозиумах¹². Неодноразово провідні історики-джерелознавці – О. О. Зимін, Л. В. Черепнін, В. І. Буганов, С. О. Шмідт, В. Л. Янін та ін., зверталися до визначення тенденцій розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, перспектив їх дальшого розгортання¹³. Розмірковуючи про особливості побутування практично кожен з них відзначав такі риси: 1) активізація засобів масової формальної комунікації з метою розв’язання невідкладних наукових проблем на організаційному рівні – проведення тематичних конференцій, симпозиумів і нарад загального джерелознавчого змісту та спеціального, “заземленого” на тематиці окремих дисциплін, розширення мережі фахових періодичних видань; 2) збільшення кількості спеціалізованих видань, частки фундаментальних наукових монографічних досліджень, дисертацій, наукових публікацій у періодичних і продовжуваних виданнях; 3) географічне розростання мережі галузевих наукових центрів; 4) зростання ролі дисциплін у підготовці фахівців у системі вищої школи, звідси – розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення.

Потужним генератором багатьох модерних наукових проєктів, пов’язаних із розвитком спеціальних історичних дисциплін, був Московський державний історико-архівний інститут (далі – МДІАІ) (1930)¹⁴. Інститутська кафедра допоміжних¹⁵ історичних дисциплін, котра збирала вихованців московської та петербурзької джерелознавчих шкіл, певний час залишалась провідною установою створення відповідних лекційних курсів, ґрунтовних монографічних досліджень, зокрема, палеографії (О. М. Сперанський), дипломатики (О. Г. Андрєєв), сфрагістики (М. В. Устюгов) тощо, яких об’єднувало бажання розкрити об’єктивні, суб’єктивні чинники, внутрішні закономірності дисциплінарного розвитку. Згодом, як відзначав Л. В. Черепнін, справжні центри розвитку спеціальних історичних дисциплін формуються в університетах м. Москви, Ленінграда, Києва, Ростова-на-Дону, Новосибірська¹⁶, достойну репутацію котрим склали фундаментальні монографічні до-

слідження з історії, теорії, практики спеціальних галузей історичної науки, що чітко увиразнили головну тенденцію їх еволюції – теоретично осмислити об’єкт, предмет, визначити основні завдання і напрями, розробити галузеві методи вивчення історичних джерел¹⁷. Показником розвитку спеціальних історичних дисциплін слугувала підготовка навчальних посібників, які відіграли важливу роль у систематизації уявлень про історію, еволюцію форм історичних джерел, їх залежності від соціальних інститутів, удосконалення методів наукової критики¹⁸.

У середині 1950-х – на початку 1960-х рр. в історичних колах із величезною силою спалахнуло обговорення змісту і структури джерелознавства, його об’єкта, предмета, головних напрямів і основних завдань, інших теоретико-методологічних, науково-методичних проблем. Невелика замітка А.Ц. Мерзона в “Историческом архиве” – “О критике исторических источников” (“Про критику історичних джерел”) (1957)¹⁹, а згодом, у цьому ж часописові – відгук С.М. Каштанова й О. А. Курносова про працю В. І. Стрельського – “Основные принципы научной критики источников по истории СССР” (“Основні принципи наукової критики джерел з історії СРСР”) (1961)²⁰, викликали потужні дебати вчених. Одними з перших свідчень непідробного інтересу до порушених питань, стали публікації у фаховій періодиці В. Д. Данилова, С. Й. Якубовської, М. С. Селезньова²¹, які значною мірою визначили вектори розроблення теоретичних проблем джерелознавства²². Відгукуючись про особливості міркувань критиків-опонентів, М. А. Варшавчик справедливо відзначив два основних концепти, довкола яких розгорталися словесні баталії науковців, що ґрунтуються на доведеннях, по-перше, актуальності загальних теоретичних проблем, які віддзеркалили посилення “методологічного навантаження джерелознавства”, а, по-друге, можливостей глибокого “вивчення питань використання документів радянської доби”²³.

Пожвавлення студіювань теорії джерелознавства демонструє активізація термінологічних досліджень. Визначення значень і змісту поняття дисципліни входить у коло першочергових теоретичних завдань. Його розв’язання дає змогу не тільки окреслити внутрішнє наповнення науки, але й репрезентувати її структуру, встановити характер зв’язків між складовими. Різноманіття відповідей на питання про зміст джерелознавства і його проблему дефініції добре проілюстрував через узагальнення Л. В. Черепнін. Коментуючи варіації на тему, цілком аргументовано виокремлюються напрацьовані різними науковими школами пропозиції, вважати джерелознавство *сукупністю науково-допоміжних дисциплін*, що займаються вивченням і обробкою історичних джерел; *допоміжною дисципліною*, яка студіює методи дослідження й використання історичних джерел; *головною допоміжною історичною дисципліною*, що розробляє теорію, методикку вивчення та використання

історичних джерел; *самостійною історичною дисципліною*, яка вивчає письмові історичні джерела і проблематику теоретичного джерелознавства; *сумою історичних наук чи самостійним комплексом наукових дисциплін*²⁴. Отже, неоднозначне ставлення до джерелознавства породжує різні бачення структури, підходи до традицій і перспектив його розвитку²⁵.

Спочатку спостерігаємо еволюцію визначень статусу джерелознавства у напрямі від допоміжної (спеціальної) до самостійної історичної дисципліни, а згодом з'являються думки про можливу перспективу його розгортання у метанауковому сенсі. Зміна ставлення до дисципліни поступово доповнюється уточненнями щодо функційного окреслення її змісту. Відштовхуючись від того, що джерелознавство – спеціальна історична дисципліна, завданням якої є: 1) критичний аналіз історичних джерел, їх систематизація та опис (О. Д. Люблінська, Р. С. Мнухіна); 2) розроблення методів дослідження та використання джерел (Б. Г. Литвак, В. І. Стрельський, В. В. Фарсобін, С. О. Шмідт); чи це 3) наука про закономірності виникнення та функціонування джерел (М. А. Варшавчик, А. Г. Кузьмін, А. О. Курносов, А. Ц. Мерзон)²⁶; 4) теорія і методика добування історичних фактів (А. О. Курносов, С. М. Каштанов)²⁷; 5) дисципліна про історичні джерела, прийоми їх виявлення, дослідження, використання в праці історика (С. О. Шмідт)²⁸, предметом якої є джерело, методика його вивчення (І. С. Смірнов)²⁹, його дисциплінарна місія визначалася по-різному. Так, коментуючи основоположні завдання джерелознавства, В. П. Данилов та С. І. Якубовська вказують на визначення обсягу поняття “історичне джерело”, з'ясування його походження, характеру, природи, достовірності інформації, потенційних інформаційних можливостей³⁰, а В. І. Стрельський – теорію та методику вивчення, окреслення засад наукової евристики та класифікацію джерел, проведення наукової критики, розкриття специфічних особливостей відображення дійсності³¹.

Проте найбільш розлогий коментар щодо змісту джерелознавства на засадах окреслення кола його завдань продемонструвала стаття І. О. Булигіна й Л. М. Пушкарьова, вміщена в “Советской исторической энциклопедии” під лаконічною назвою “*Источниковедение*” (“*Джерелознавство*”). Пояснення змісту дисципліни науковцями є широким за рахунок конкретизації переліку завдань і виглядає таким чином: виявлення джерел (евристика), з'ясування їх походження (автор, місце, час, оригінальність, обставини та мета створення); дослідження тексту джерел (прочитання тексту, з'ясування основного тексту та редакцій); аналіз джерел – герменевтика (встановлення повноти свідчень, достовірності і точності даних, визначення політичної, класової сутності джерела); джерелознавчий синтез (з'ясування генеалогічного зв'язку джерел, їх співставлення за ступенем достовірності і точності, зв'язки

між ними з огляду на повноту висвітлення подій, фактів тощо)³². Запропонований перелік джерелознавчих завдань дослідники доповнюють зауваження про те, що вивчення тексту рукописного історичного джерела охоплює його прочитання, розуміння буквального смислу, дешифрування тайнопису і скорочень, дослідження мови і стилю, розкриття означень часу, мір, ваги, грошей, географічних назв, власних імен, іншої інформації, яка зустрічається в ньому, його редакціях, приписках, інтерполяціях (вставках) тощо³³. Додаткові авторські уточнення чітко вказали на ставлення до джерелознавства як дисципліни про письмові історичні джерела, що активно послуговується досягненнями інших спеціальних історичних дисциплін – антропоніміки, герменевтики, історичної географії, криптографії, метрології, нумізматики, палеографії, текстології, топоніміки, хронології тощо.

Ретельний аналіз запропонованих вище дослідницьких завдань, що побутують у проблемно-тематичних студіях цього періоду, дав можливість Л. Є. Шепельову зробити висновок, який віддзеркалив думку більшості. Головною метою джерелознавства, згідно з працями провідних представників науки, є всебічна наукова критика історичного джерела³⁴. Дослідники спричинили обговорення змісту останньої і зробили висновок про умовність понять “зовнішня”, “внутрішня критика”, пояснюючи це залежністю форми від змісту документа, і навпаки, та нерозривністю їх розгляду. Такий підхід фактично продукував симбіотичний підхід до джерелознавчого аналізу – критики форми і критики змісту, які, синтезуючись, уможлиблюють якнайширше виявлення інформаційних обсягів джерела й успішність експертизи інформації, закладеної у ньому.

Тоді ж було порушено питання структури історичного джерелознавства та співвідношення науки зі спеціальними історичними дисциплінами. Магістральна сюжетна лінія дискусії з цього приводу пройшла між конституюванням теорії джерелознавства та, здебільшого, практики спеціальних історичних дисциплін. Тим, що об'єднувало дослідників науки 1960–1980-х рр., окрім іншого, була необхідність з'ясувати зміст *теоретичного* і *прикладного*, *загального* і *конкретного (часткового)* джерелознавства, побутуючих у площинах емпіричного та теоретичного рівнів джерелознавчих знань. Єдиного визначення поняття не існувало, так само як і не існувало спільної думки стосовно правомірності їх вживання. Головна розбіжність між ними ґрунтувалася на істотних функційних відмінностях та складності дослідницького рівня. Традиційно в межах конкретного джерелознавства розрізняли: 1) джерелознавство різних галузей історичної науки; 2) джерелознавство різних типів і видів джерел; 3) джерелознавство джерел певного часу чи певної тематики, які володіють власним апаратом дослідження, прийомом суб'єктивної діяльності³⁵. Загальне джерелознавство більшістю

дослідників сприймалось як осмислення загальних методичних питань вивчення того чи іншого класу джерел, тобто питань методології джерелознавства³⁶. Звичайно, за такого підходу до визначення ледь улови-ма смислова тінь падала між ним і теоретичним джерелознавством. Як пише С. О. Шмідт, теоретичне джерелознавство може розглядатися як “часткове джерелознавство загальнотеоретичного джерелознавства”³⁷.

Якщо конкретне чи часткове джерелознавство здебільшого сприймалися дослідниками як галузі знань, зосереджені на студіюванні окремих видів джерел чи проблем, а загальне – як сукупність галузей знань про них, осмислення загальних методичних питань джерелознавчого вивчення того чи іншого класу джерел, тобто аспектів джерелознавчої методології³⁸, то з означенням обсягу і змісту теоретичного джерелознавства існували серйозні труднощі. Яскравим виразником суті проблеми стали міркування С. О. Шмідта, на думку якого, теоретичне джерелознавство складалося з теорії та методології джерелознавства. Значеннева межа між ними в наявних дефініціях і розширених трактуваннях залишалася розмитою. Проте історик вважав справедливим розглядати їх “взаємопов’язаними і одночасно самостійними аспектами теоретичного мислення”³⁹. Усвідомлення широти значенневих параметрів і можливого змісту понять змусили С. О. Шмідта виокремити структурні одиниці: 1) теорія джерела, тобто теорія об’єкта, який вивчає джерелознавець; 2) теорія пізнання джерела – методологія джерелознавства; 3) теорія теорії або метатеорія⁴⁰. Визначення основних елементів теоретичного джерелознавства, ще не окреслює їх зв’язки і спосіб функціонування як системи. Саме тому, відзначав дослідник, йдеться швидше за все, про конгломерат елементів, що традиційно асоціюються з теорією джерелознавства, найважливішим завданням якої є дослідження структури і властивостей джерелознавчої інформації, теорії, методики, історії, організації ... інформації, способів її збереження і вивчення цієї проблематики, уподібнюючись до міркувань класиків “теорії наукової інформації” (О. І. Михайлов, О. І. Чорний, Р. С. Гіляревський)⁴¹.

Підтримуючи думку авторитетного вченого, науковці здебільшого констатували, що становлення джерелознавства триває, яке в умовах диференціації об’єкта й проблемної інтеграції предмета набувало нових обрисів, структури і змісту. Міркування про можливість створення теоретичного джерелознавства за рахунок “об’єднання” теорій “видових джерелознавств”, породжує ідею *метанауки* чи *метатеорії* – *теорії теорій* спеціальних дисциплін, що вивчають історичні джерела⁴². Зрештою, “якщо разом із дисциплінами, які входять до джерелознавства, повинно існувати ще й теоретичне джерелознавство, то у цьому випадку джерелознавство стає начебто наднаукою, тобто наукою, що дублює зміст інших наук”⁴³. Окремі дослідники заповзято заперечува-

ли “наднауковий” статус джерелознавства, оскільки наполягали на зарахуванні дисципліни до “допоміжних історичних” із супроводом “головна”. Проте, на думку Л. В. Черепніна, це зовсім не означало, що джерелознавство є наднаукою, яка дублює зміст інших дисциплін, адже “узагальнення і систематизація не є повторенням”⁴⁴.

Скептично налаштовані щодо ідеї *метанауки* дослідники запропонували не ускладнювати конструкції джерелознавства, назвавши його уже таким, що об’єднує теорію і методику добування історичних фактів, а відтак за змістом іншим бути не може як *метанауковим*⁴⁵. І. Д. Ковальченко виступив непорушним прихильником точки зору, згідно з якою історичне джерелознавство вказаного проміжку часу перебувало в емпіричній стадії розвитку, відтак говорити про виокремлення теоретичної та практичної частин дисципліни чи доведення її самостійності виглядає некоректним. Такий підхід до джерелознавства згодом заперечив сам науковець, приєднавши до теоретичних здобутків колег – М. А. Варшавчика, Б. Г. Литвака, О. П. Пронштейна, О. В. Лубського, В. І. Стрельського, М. М. Тихомирова та багатьох інших власні фундаментальні праці з теорії джерелознавства. Радикальними поглядами відзначилися Є. М. Городецький, Б. Г. Литвак, С. О. Шмідт та інші дослідники, які аргументовано обстоювали твердження про історичне джерелознавство як конституційовану упродовж 1960–1970-х рр. *самостійну теоретичну дисципліну*⁴⁶.

Л. В. Черепнін упевнено тримався думки про методологічну хибу протиставлення загального, теоретичного, конкретного джерелознавства. Його міркування проходять через завдання джерелознавства – розроблення методів вивчення історичних джерел⁴⁷. У цьому сенсі джерелознавство висвітлюється науковцем як єдина наука, котра загальнотеоретичні та методичні принципи формулює на основі вивчення конкретних джерел і з метою дальшого застосування до конкретно-історичного матеріалу⁴⁸. Відтак, робить висновок науковець, якщо варто триматися певного поділу, то тільки орієнтуючись на різні типи досліджень у галузі джерелознавства – загальнотеоретичні чи присвячені окремим видам джерел⁴⁹. Утім, навіть “не озброєним” складною методологією оком, на рівні найпростіших спостережень, очевидним є факт руху думок Л. В. Черепніна від заперечення до заперечення, що призводить, зрештою, до опосередкованого, мимовільного визнання можливості диференціації джерелознавства а ргіогі на загальне і часткове. Очевидно, різниця в оцінках стосовно міри розвиненості джерелознавства відбиває не лише суб’єктивність поглядів дослідників, але й відмінне тлумачення поняття “теорія джерелознавства”, її змісту, що й схилило дослідників до прийняття різних точок зору.

Вивчення історії джерелознавства, що є неминучим для з’ясування його структури і змісту, спричинило розгляд ще однієї проблеми – по-

хідності чи генетичної зумовленості джерелознавства. Інваріантного визначення дисциплін, у лоні яких визріває джерелознавство, не існує й донині. Для багатьох істориків-джерелознавців досліджуваного часу надважливим питанням стало з'ясування змісту тих із них, емпірично-теоретичні й науково-методичні основи яких склали підґрунтя формування джерелознавства, що дає змогу з'ясувати не тільки його природу, але й сучасний статус. Розгляд проблеми звершився різними розв'язками, проте більшість базувалися на визнанні органічних зв'язків між усіма дисциплінами в контексті історичної науки, а у випадку джерелознавства – між тими, що вивчають історичне джерело. Значущими для зародження та розвитку джерелознавства називались археографія, дипломатика, палеографія, текстологія, тобто ті, які на початку XIX ст. склали зміст синкретичного “манускриптознавства”⁵⁰.

Досліджуючи праці “канонічних” істориків-джерелознавців другої половини XX ст., зокрема М. А. Варшавчика, О. О. Зиміна, І. Д. Ковальченка, О. Г. Кузьміна, Б. Г. Литвака, М. Є. Носова, О. П. Пронштейна, В. І. Стрельського, М. М. Тихомирова, С. О. Шмідта, переконуєшся у серйозності, масштабності пошуку відповіді на питання про співвідношення історичної науки, історичного джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Піддається критиці позиція С. М. Каштанова й А. О. Курносова, підтримувана їхніми адептами, щодо виокремлення *джерелознавства* як теорії, методики добування історичних фактів з *історії* – теорії, методики їх осмислення⁵¹. Справедливо зауважуючи на нелогічності протиставлення процесу одержання історичного факту його аналізу та науковій інтерпретації, С. О. Шмідт вважав, що джерелознавство є наукою про історичні джерела і прийоми їх виявлення, вивчення й використання задля продукування історичного знання, тобто історії⁵². Так само складно заперечити роздумам М. Є. Носова про доцільність розгляду здобуття історичного факту та його опрацювання з метою історичного пізнання, як єдиний науковий гносеологічний процес⁵³.

Відгукуючись про кардинальні якісні зміни у джерелознавстві 1960–1980-х рр., О. О. Зимін зазначав, що важливим чинником генерування новітніх ідей є гостра потреба необхідності комплексного, всебічного вивчення джерела⁵⁴, яка ознаменувала завершення епохи шахматовського “логічного джерелознавства”. У зв'язку з цим, треба вказати ще на одну особливість розвитку історичного джерелознавства у досліджуваній відтинок часу. Відомим історичним фактом є потужна диференціація об'єктно-предметної сфери джерелознавства, що призвела до появи нових галузей джерелознавчих знань. “Відбрунькування” від джерелознавства дисциплін залежало від інтенсивності вивчення новітніх видів джерел чи появи модерних методів дослідження⁵⁵. Зауважуючи про диференціацію джерелознавства, Я. Р. Дашкевич робить

слухний висновок про те, що це не викликало збіднення об'єкта їхніх досліджень, оскільки відбувався не простий, механічний поділ цілого на роздрібнені “частки”, а вмотивований розвитком науки розпад. Згодом ці “частки” обростають новітньою проблематикою, що детермінувало конституювання нових дисциплін. Їх формування у лоні “традиційних” сприяло двосторонньому теоретичному й методичному збагаченню⁵⁶. Водночас диференціація дисципліни нерозривно пов'язана з іншою об'єктивною тенденцією сучасного джерелознавства – комплексне, інтеграційне синтезування різних історичних дисциплін⁵⁷. Як відзначав В. Л. Янін, якої б частковості наукових проблем не досягалось при диференціації дисциплін, настає момент потреби продовження їх розвитку інтеграційним чином, адже “правильне дослідження будь-якої проблеми історії повинно спиратися не на специфічно обмежену групу джерел..., а на вичерпну сукупність цих джерел або на достатньо репрезентативне їх поєднання”⁵⁸. Це, в свою чергу, гостро актуалізувало розроблення нових методів їх комплексного вивчення⁵⁹ і дало можливість у “вирішенні багатьох спеціальних питань попрощатись із інтуїтивними здогадками та підійти до встановлення таких об'єктивних критеріїв, що породжують бездоганні висновки”⁶⁰.

Розвиток спеціальних історичних дисциплін є єдиним процесом, відтак теоретико-методологічне, науково-методичне відставання окремої галузі призвело до гальмування інших. Процес інтеграції наук передбачав “освоєння” різних дисциплінарних методик, що ускладнювалося нерівномірним їх конституюванням. Це зумовило уніфікацію методів дослідження історичних джерел, технічних прийомів та інші інтегруючі тенденції, які розглядаються конче важливою запорукою збагачення історичних дисциплін і передумовою метанаукових ідей⁶¹.

Диференційоване вивчення історичних джерел, методики дослідження призвело до розширення функцій і тематики дисциплін, які вирішують не тільки прикладні завдання, але й фундаментальні наукові питання, претендуючи, таким чином, на самостійне місце в системі історичної науки. Саме цим характеризується відома історико-філологічна дискусія вказаного проміжку часу про завдання і місце у сучасній науці палеографії, текстології як самостійних галузей науки (Л. В. Черепнін, Д. С. Лихачов)⁶². Еволюція дисциплін породжує переосмислення їх змісту і призначення. Як зазначив В. В. Дорошенко, чим більшими були успіхи дисциплін, тим очевидніші претензії на їх самостійний статус, безпосередню участь в узагальненнях щодо вивчення історичних джерел. Здатність самостійно розв'язувати історичні проблеми у 1960–1980-х рр. впевнено демонструє археографія, дипломатика, історична картографія, сфрагістика та низка інших джерелознавчих дисциплін⁶³. Міра самостійності будь-якої дисципліни – відносна, адже кінцевою метою її розвитку є узагальнюючі знання на основі тісної співпраці

зі спорідненими та суміжними галузями знань. Розвиток спеціальних історичних дисциплін, на думку Н. О. Соболевої, супроводжувався зміною зв'язків між ними і трансформацією структури⁶⁴. Головним чинником змін називалося збагачення тематики досліджень, що провокувало увиразнення окремих аспектів об'єкта, предмета, і, як наслідок, народження нових галузей. Тому, наприклад, із палеографії виокремлюється філігранологія, кодикологія, а з нумізматики – фалеристика, боністика тощо. Сьогочасна наукова думка розширила аргументацію на користь того, що в міру накопичення історичних знань і зростання професійного рівня досліджень, закономірно міцніють позиції галузей знань та міждисциплінарна взаємодія. Цим пояснюється висновок про змінність визначень історичних дисциплін *основними, допоміжними, спеціальними*, оскільки співвідношення між ними може бути розглянуто лише завдяки “рухливим” чи “плаваючим” міждисциплінарним складно структурованим моделям.

Більшість дослідників цього часу ставить також за мету переглянути терміни-словосполучення “допоміжні історичні дисципліни” та “спеціальні історичні дисципліни”. Важливим чинником таких прагнень є розгорнута у західноєвропейській історичній науці дискусія щодо смислового їх навантаження та співвідношення, початки якої датуються 1950-ми рр.⁶⁵ Virізняючи з-поміж величезної й розмаїтої кількості пропозицій концепційні маркери, що переплетені між собою через подібність визначень, і прагнучи досягти при цьому раціональності пояснень, науковці припускають, що їх зміст залежить від міждисциплінарних зв'язків та розстановки акцентів між ними. Початок дискусії ознаменувався тим, що М. М. Тихомиров, апелюючи до історії розвитку палеографії чи дипломатики, у 1960-х рр. зафіксував закономірність переростання допоміжної історичної дисципліни у “спеціальну”⁶⁶. Несміливе входження терміну “спеціальні історичні дисципліни” у науковий обіг спочатку викликало вживання словосполучень симбіотичного характеру на кшталт “спеціальні допоміжні історичні дисципліни”, як це ми зустрічаємо у відомому навчальному посібнику А. О. Введенського, В. О. Дядиченка та В. І. Стрельського “Допоміжні історичні дисципліни”⁶⁷. Солідарної думки з М. М. Тихомировим тримався й С. О. Шмідт, який, відгукуючись про основні риси розвитку історичних дисциплін, відзначив тенденцію до розширення їх функцій – від “допоміжних” (у стосунку до історії) до більш самодостатніх, що безпосередньо залучають свої висновки у “тканину історичної концепції”⁶⁸. Д. С. Лихачов висловився на користь того, що всі гуманітарні дисципліни є допоміжними один для одного та суверенними водночас⁶⁹, а Л. В. Черепнін запропонував компромісний варіант, відштовхуючись від твердження про те, що кожна наукова галузь спеціальна і представляє комплекс спеціальних знань, а, відтак, проголошує

“допоміжні історичні” чи “спеціальні джерелознавчі” – “допоміжними” стосовно історії, і спеціальними щодо джерелознавства як узагальнюючої науки”⁷⁰. І, нарешті, В. В. Фарсобін вважав, що обговорювані терміни-словосполучення є синонімами, а для їх протиставлення не існує серйозних підстав⁷¹. І хоча думки провідних науковців зі спеціальних історичних дисциплін з часом зазнають змін, уточнюючись за допомогою акцентів на ролі у пізнавальному процесі, значенні для розкриття змісту історичних фактів і явищ, реконструкції минулого, проте початкові міркування визначили напрями майбутніх термінологічних дискурсів.

Окреслюючи коло спеціальних історичних дисциплін, науковці обмежували їх тими, що вивчають різні види джерел або ж всебічно студіюють окремий вид документа, а також розробляють спеціальну методичку їх дослідження⁷². На цій підставі, наприклад, берестологія, дипломатика, епіграфіка, кодикологія, літописознавство, папірологія, сфрагістика, геральдика проголошувалися “спеціальними джерелознавчими” дисциплінами “особливого циклу” або відгалуженнями, складовими джерелознавства⁷³, а хронологія, метрологія, генеалогія, топоніміка, ономастика – історичними дисциплінами, які студіюють методи джерелознавчих студій⁷⁴.

Треба сказати, що окремі дослідники рішуче віддавали перевагу іншому підходу до визначення змісту, а отже й структури джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін⁷⁵. Йдеться про їх проблемну диференціацію. Яскравим виразником проблемного підходу до структурування джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін виступив В. В. Фарсобін. Учений ставиться до джерелознавства як комплексу галузей знань, що займаються вивченням окремих проблем, зокрема пошуку джерел, дослідження графіки письмових пам’яток (палеографія), формуляра документа (дипломатика), встановлення текстів та історії їх створення (текстологія), пізнання достовірності інформації (історична критика), публікації документів (археографія) тощо⁷⁶. Дослідник глибоко скептично налаштований щодо спроб обґрунтування змісту дисципліни через традицію її розвитку. На його думку, будь-яка галузь знань з часом переживає переосмислення первинних мотивів існування, а це призводить до змін напрямів еволюції. Звідси мусування ідеї дипломатики як науки, що вивчає формуляри будь-яких документів, палеографії, яка займається вивченням письма загалом, а не тільки давнього, у різних його фіксованих формах тощо.

В. В. Фарсобін був не єдиним у своїх міркуваннях. Частково його підтримували відомі історики-джерелознавці В. Л. Янін, С. М. Каштанов. Прихильники проблемного підходу до змісту й структури джерелознавства наполягали на тому, що рушійною силою диференціації джерелознавства є вузлові проблеми, які й стають об’єктом, предметом

нових дисциплін. Обстоювання ж видової структури джерелознавства ґрунтується на думці про появу нових спеціальних історичних дисциплін залежно від видового урізноманітнення джерел⁷⁷. Основною умовою успішного вивчення історичних джерел є вдосконалення методичних прийомів дослідження, за допомогою яких вилучається найбільша кількість інформації. Їх специфіка значною мірою залежить від конкретних дослідницьких завдань, особливостей історичного джерела, що безпосередньо впливає на зміст дисципліни.

Попри різне ставлення до спеціальних історичних дисциплін не можна відкинути того факту, що дослідники майже одноставно наполягали на особливому статусі міждисциплінарних відносин у схемі “джерелознавство – спеціальні історичні дисципліни”. Наприклад, Л. В. Черепнін говорить про те, що джерелознавство “піднімається” над спеціальними дисциплінами, “на них спирається і на їх основі, із залученням їхнього матеріалу і висновків, будує теорію і методику вивчення пам’яток минулого, яку ті ж дисципліни й застосовують”⁷⁸. С. М. Каштанов, А. О. Курносів, М. М. Тихомиров, Л. Є. Шепельов, С. О. Шмідт стверджують про допоміжну роль дисциплін стосовно саме до джерелознавства, а не історичної науки⁷⁹, підкреслюючи тим самим їх другорядне значення. С. О. Шмідту також належить влучне зауваження про необхідність розрізнення допоміжних історичних дисциплін і дисциплін, допоміжних стосовно до історичної науки, які *не є історичними*⁸⁰. Історик закликав колег, зважати на те, що результати їхньої співпраці можуть виявитися згодом, при розширенні списку допоміжних чи автономних історичних дисциплін, “переформатуванні” співвідношення між ними. Відтак було порушено ще одне надважливе питання для розвитку джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін, зміст якого виходив за межі з’ясування зв’язків між ними і стосувався міждисциплінарних сюжетів у межах історичної науки, інших дисциплінарних комплексів гуманітаристики.

Ще одна дискусійна лінія у джерелознавстві досліджуваного періоду пов’язана зі з’ясуванням статусу археології. На історіографічному рівні проблема тісно переплітається з традицією не одного століття називати джерелознавство археологією і представляти її наукою, що об’єднує низку “історико-археологічних дисциплін” – дипломатику, нумізматику, архівознавство, археографію, історію архітектури, історію мистецтв, регіональну історію⁸¹. Як справедливо відзначає В. В. Фарсобін, відособлення у першій половині ХХ ст. предмета археології спричинило відмову науковців від оперування терміном для означення комплексу дисциплін, тим паче, що на цю роль активніше почало претендувати джерелознавство⁸². Археологія як наука про речові історичні джерела представлялася, наприклад, М. В. Аніковичу, С. О. Шмідту, частиною джерелознавства⁸³. Таке бачення не було поодиноким і швидко нара-

зилось на критику археологів. Незважаючи на очевидну теоретичну й науково-методичну специфіку дисципліни, зумовлену особливостями історичних джерел, за структурою вона навряд чи могла бути іншою, ніж будь-яка з тих, що орієнтована на вивчення певного виду джерел⁸⁴. Саме ця обставина й детермінувала пропозицію залишити археологію у лоні джерелознавства, підсилюючи ідею його метанаукового змісту.

У руслі наших наукових інтересів цікавим залишається історіографічний сюжет стосовно з'ясування відносин між джерелознавством і документознавством. Прихильники “видового”, а не “проблемного” джерелознавства, були набагато ближчі до ідеї документознавства завдяки пропагуванню системного, цілісного підходу до вивчення історичного джерела. Власне й самі документознавці, визначаючи зміст науки, яку вони представляли, свідчили на користь загального, комплексного вивчення історії, теорії документа, у т.ч. і в ретроспективному аспекті.

Відомо, що для багатьох гуманітаріїв 1960–1980-х рр. документознавство асоціювалося з окремою дисципліною, чи складовою наук історико-джерелознавчого циклу, наприклад, дипломатики, палеографії, або ж ототожнювалося з історією, теорією діловодства тощо. Так, Л. П. Жуковська писала про документознавство як науку, що вивчає “документальну (архівну) писемність” XIX–XX ст. Звідси дослідниця робила висновок про збереження хронологічних рамок об'єкта палеографії⁸⁵. С. М. Каштанов розглядав документознавство частиною дипломатики, орієнтованої на вивчення “діловодної документації правового змісту”⁸⁶, а Л. В. Черепнін обстоював рівнозначність документознавства і діловодства нового, новітнього часу, покликаного виробити методику вивчення текстів, розмножених за допомогою механічних апаратів (машинопис, літографія, гектограф, мімеограф, ротатор, гуттаперчовий, друкарський набір) тощо, та їх похідність від дипломатики⁸⁷. Для Я. Р. Дашкевича документознавство – це спеціальна історична дисципліна, така ж самодостатня як джерелознавство, архівознавство, дипломатика, палеографія, епіграфіка, хронологія, сфрагістика, іконографія, історична картографія, історичне картознавство, археографія, історична бібліографія чи інші⁸⁸.

У цьому контексті особливо активно розглядалося співвідношення *дипломатика – документознавство*. Тоді у дипломатиці відбулися серйозні зміни, що дозволили їй здобути самостійний статус. Трансформації змісту дипломатики упродовж не одного століття зумовлені зміною об'єктно-предметної сфери. Початкове визначення дипломатики *практикою* встановлення достовірності документів поступилося місцем тлумачення її як *науки* про правові акти. Сутність еволюційних процесів полягала у розробленні розгорнутої специфічної методики вивчення внутрішньої форми джерела (акта), а також його змісту. Орієнтування дипломатики на акти (С. М. Каштанов) породжують дискусію

щодо зміни предмета дисципліни за рахунок формулярного аналізу усіх видів документів (В. В. Фарсобін). Це загострило питання співвідношення між дипломатикою і документознавством, залишаючи його без однозначного розв'язання⁸⁹. Найрадикальніші пошуки відповіді на питання призвели до ототожнень окремими дослідниками, як зазначалося вище, дипломатики з документознавством (А. О. Введенський)⁹⁰. С. М. Каштанов, полемізуючи з А. О. Введенським, вважав лише судову “практичну дипломатику” XV–XVI ст. попередницею “наукового” чи “загального документознавства”⁹¹. Утім, відсутність однозначного тлумачення галузі знань, яка переживала початковий етап становлення та усталеність порівняно з нею дипломатики, не дозволили тій беззастережно “стати” документознавством. Разом із цим, відмітимо активне послугування його представниками ідеями дипломатики для роз'яснення природи виникнення перших галузей знань про документ та пояснення “генетичної” спадковості змісту документознавства⁹².

Так само сталось і з палеографією. Попереднє ставлення до палеографії як до практичної сфери роботи з документами, орієнтованої на вивчення особливостей давнього письма, було ретельно переглянуто у XX ст., після чого з'явилися міркування про доцільність розширення дослідницького об'єкта за рахунок студіювання документів, утворених машинописним, друкарським та іншими способами фіксації інформації, оскільки “палеографічний метод заснований на спостереженнях змінності знаків”⁹³. Такий підхід межував із постановкою вивчення документів у документознавчому руслі, підігрівав інтерес до нової дисципліни та підтримував зростання на палеографічному ґрунті неографії⁹⁴. Помітним у цих міркуваннях стало, по-перше, орієнтація на функційне навантаження документів, а, по-друге, їх зовнішні і внутрішні особливості, породжені специфікою документування. Це посилювало прагнення до цілісного вивчення документів, усвідомлення наступництва документальних форми і змісту, утворених за допомогою різних технічних способів фіксації інформації і на різній матеріальній основі.

Якщо дипломатика і палеографія змістовно збагачувалися завдяки розширенню меж тлумачення їх об'єкта, то наступний приклад демонструє трансформацію об'єкта дослідження завдяки змінності предмета дисципліни. Цікавим історіографічним явищем є дискусія про археографію й джерелознавчу евристику. Зміст діалогу науковців полягав у з'ясуванні їх залежності від архівознавства – лона народження та розвитку. Якщо археографія, зазначає В. В. Фарсобін, поступившись описом, обліком, систематизацією рукописного матеріалу архівознавству, зосередилася на методиці публікації історичних джерел і підготовці їх до видання⁹⁵, то джерелознавча евристика позбавила археографію описових функцій у тій частині, що мають пошукове значення⁹⁶. Пояснення евристики як науки, що займається методикою пошуку інформації у

межах первинних, вторинних інформаційних ресурсів, споріднювало її з бібліографією, джерелознавством, архівознавством тощо. Відтак, висловлене ще у 1920-х рр. передбачення М. В. Здобнова, що бібліографія, археографія та інші близькі до них дисципліни ввійдуть “в одну узагальнюючу ... науку, яка досліджуватиме сукупність знань про графічні пам’ятки думки і називатиметься бібліологією чи книгознавством, або якимось інакше, що у цьому випадку не має суттєвого значення”⁹⁷, посуті, позначилося на стараннях окремих джерелознавців надати евристиці особливого статусу – фундаментальної історичної дисципліни. Такий підхід не знайшов широкої підтримки істориків і був заперечений на підставі неоднозначного тлумачення поняття “евристика”, зокрема через активне послугування ним у межах психології мислення⁹⁸. Уточнення завдяки епітету “джерелознавча”, на думку В. В. Фарсобіна, так само виглядало невдалим, через вилучення з об’єкта евристики пошуку наукової інформації в природничих науках. Це сприяло активному обговоренню думки про доцільність існування однієї науки – інформатики, яка охоплювала б усі дисципліни, зайняті вивчення інформації, її функціонування у часі та просторі, у т.ч. і джерелознавчу евристику. Новаторські пропозиції дослідників зробити джерелознавство узагальнюючою для інформатики дисципліною передбачали тій місце у колі історичних дисциплін, що початково обмежувало її зміст. Історики та представники інформаційних наук неохоче поставилися до цього. Утім, документознавці поставилися до цього прихильніше, актуалізувавши визначення місця документознавства у сонмі інформаційних наук.

Проте, наприкінці 1970-х рр. науковці спробували примирити різні концепції змісту, статусу і структури джерелознавства, звернувшись до надбань інформаційних наук, витлумачення документа, історичного джерела як *інформації*. Провісником примирення виступив О. П. Пронштейн, який, полемізуючи з колегами стосовно об’єктно-предметної сфери дисципліни, запропонував вважати предметом науки “історичне джерело, усю сукупність історичних джерел з усією інформацією, розташованій у них”⁹⁹. Невизначеність терміну “інформація” створило додаткові незручності, складності у з’ясуванні змісту дисципліни, хоча це симптоматично виразило особливість розвитку гуманітаристики того часу – активний вплив інформаційних наук.

Увага до історичного джерела як *інформації* детермінувала розгляд проблем інформаційного змісту, зокрема у межах археографії, історичної бібліографії, архівознавства, діловодства та інших практичних сфер роботи з документами. На тлі тверджень про необхідність створення єдиної інформаційної науки в історичному контексті, що в обґрунтованому вигляді зустрічається ще в працях М. І. Карєєва¹⁰⁰, народжуються розвідки про міждисциплінарні впливи інформатики й джерелознавства¹⁰¹. При цьому здебільшого звертають увагу на зміст

науково-інформаційної діяльності, спрямованої на збір, систематизацію, аналітико-синтетичну обробку, зберігання, користування інформацією. Автоматизація інформаційних процесів спричинила інтерес до документалістики як синоніму інформатики, чи самостійної галузі кібернетики, що займається вивченням документа¹⁰². Завдяки впливу інформаційних наук на джерелознавчі пошуки відзначимо коригування джерелознавцями його завдань, зокрема за рахунок з'ясування співвідношення джерельної інформації з реальною дійсністю, його гносеологічних можливостей, походження та класифікації джерел, розроблення спеціальної методики дослідження, а також “виникнення джерельної бази як закономірного процесу зміни одних типів, видів і груп історичних джерел іншими, дослідження структури і властивостей інформації в джерелі, історії й організації цієї інформації; розроблення принципів, правил, прийомів виявлення інформації”¹⁰³. Хоча ототожнення інформації з джерелом (документом) наразилося на неоднозначну критику істориків, проте майже відповідало за змістом подібним трактуванням документознавців.

Таким чином, 1960–1980-і рр. стали часом особливого розвитку спеціальних історичних дисциплін. Відзначається підвищений інтерес до їх історіографічного спадку, що виявилось у працях узагальнюючого чи конкретного змісту – історіографії окремої дисципліни, розроблення певного комплексу питань, діяльності вчених, зокрема тих, які через тривале забуття “викликали” потребу бути зверненими через непересічне наукове значення¹⁰⁴. Аналіз тематики наукових студій зі спеціальних історичних дисциплін, датованих 1960–1980 рр., підтвердив захоплення вченими теоретичними проблемами, присвяченими визначенню об’єктно-предметної сфери наук, переосмисленню їх завдань, методології, методичних прийомів вивчення тих чи інших джерел, термінології¹⁰⁵. Розростається система знань про об’єкт дослідження – окремі види історичних джерел, їх специфіку, класифікацію, загальну і часткову характеристики, дослідницькі методи. Серед здобутків цього періоду можна виокремити теоретико-прикладну та теоретико-фундаментальну частини, до великої міри залежних від потреби узагальнити знання й осмислити методологічні засади вивчення історичних документів. Відтак, наукова творчість О. О. Герасімова, С. А. Клепікова, З. В. Учаскіної, М. В. Кукушкіної з філігранології, С. М. Каштанова – дипломатики, В. К. Яцунського – історичної картографії, Л. П. Жуковської – палеографії, кодикології, Д. С. Лихачова – текстології, М. А. Варшавчика, М. М. Тихомирова, В. І. Стрельського, Л. В. Черепніна – джерелознавства і т.д. продукувала цікаві ідеї, що відгукнулися серйозними дискусіями колег, продовженням пропонувананих теоретичних і науково-методичних знахідок у трансформованих варіантах.

Зміцнена упродовж першої половини ХХ ст. тенденція розширення кола історичних джерел і супутнього накопичення знань, потребувала відповідних теоретичних оформлень і водночас більших можливостей дисциплінарної ідентифікації в цих процесах і зв'язках, що залишалися відкритими і підвладними змінам. По мірі виходу на передній план історичної тематики пізнішого за середньовіччя часу нагально постало питання розроблення сучасних йому документів, а також доцільності розбудови нових галузей знань. Відтак, зроблене на початку 1980-х рр. відомим джерелознавцем Н. Є. Носовим припущення, стосовно очікування найближчим часом нових спеціальних історичних дисциплін, пов'язаних із вивченням джерел нового і новітнього часу, освоєнням сучасних методик джерелознавчого студіювання, згодом виправдалося¹⁰⁶. Наприклад, зростання популярності масових історичних джерел спричинило обговорення проблеми “математичного джерелознавства”, а “занурення” дослідників в історичні тексти з метою апробації філологічних методів студіювання – розмови про “лінгвістичне джерелознавство”.

Основним концептом розвитку методології історичного джерелознавства стало прагнення дослідників вивчити внутрішні закономірності розвитку тих явищ, якими займаються окремі дисципліни, у тісній ув'язці з історичними обставинами їх еволюції. Це додатково стимулювало увагу науковців до історичних джерел, проблем наукової критики. Залучені до наукового обігу історичні джерела нового і новітнього часу потребували інших методів наукової критики. Якщо при вивченні документів середньовіччя методи палеографії, історичної географії, дипломатики, сфрагістики та ін. дисциплін відігравали вирішальну роль, то при дослідженні документів ХІХ–ХХ ст. їх значення дещо нівелюється.

Незважаючи на посилення у 1960-х рр. у колах гуманітарних, природничих, технічних наук уваги до спеціально-історичної проблематики, активне намагання розв'язати теоретико-методологічні проблеми, справедливою є констатація Л. М. Пушкарьова, С. О. Шмідта, що більшість із них залишалися невирішеними навіть на термінологічному рівні¹⁰⁷. Так само актуальним питанням було співвідношення джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін, шляхів їх інтеграції, методик ведення досліджень, функцій кожної галузі знань тощо¹⁰⁸. Формулювання логічно обґрунтованої відповіді на тривкі пошуки фахівців стало головним змістом більшості студій, присвячених джерелознавству та спеціальним історичним дисциплінам 1960-х – початку 1980-х рр. Заклики освоїти модерні системи комунікації і спробувати розшифрувати й оцінити історичне джерело, прочитати його “свіжими і нинішніми очима”¹⁰⁹ відбулися ще одним важливим напрямом.

І наостанок, сучасна українська історична наука стоїть перед необхідністю актуалізації досвіду розв'язання основоположних питань джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін із тим, щоб інтелектуальні домагання науковців та їх академічна й професійна, тео-

ретична й практична орієнтація мали сприятливіші умови для дальшого розгортання. Це, поза сумнівом, успішно відіб'ється й на розвиткові історичного документознавчого напрямку, викличе цікаві фрейми до-вкола етапних і універсальних методів пізнання, методологічних мож-ливостей моделювання у документознавстві, формалізації процедур, застосування термінології, розроблення загальних теоретичних засад, дискусії про метанауку, переосмислення сутності інформації, джерела, документа.

¹ *Беленький И. Л.* Разработка проблем теоретического источниковедения в советской исторической науке (1960–1984 гг.). Аналитический обзор / АН СССР. ИНИОН. – М., 1985. – 69 с.; *Буганов В. И., Трукан Г. А.* Источниковедение отечественной истории на современном этапе // *Вопр. истории.* – 1983. – № 3. – С. 4–16; *Варшавчик М. А.* Историко-партийное источниковедение: теория. Методология. Методика. – К.: Вища школа, 1984. – 319 с.; *Войцехівська І. Н.* Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. наук. зб.* – К., 2001. – Вип. 3. – С. 255–270; *Калакура Я.* Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики.* Зб. наук. праць. – К., 2004. – Ч. 11. – У 2-х ч. Ч. 1. До 10-річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України. – С. 37–52; *Ковальченко И. Д.* Исторический источник в свете учения об информации (к постановке проблемы) // *История СССР.* – 1982. – № 3. – С. 129–148; *Медушевская О. М.* Теоретические проблемы в современном источниковедении // *Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин: сб. статей.* – М., 1985. – С. 5–26; *Черепнин Л. В.* К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории: сб. статей.* – М., 1973. – Т. 1. – С. 32–62; *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М.: Наука, 1969. – С. 7–58 та ін.

² *Медушевская О. М.* Теоретические проблемы в современном источниковедении // *Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин: сб. статей.* – М., 1985. – С. 6.

³ *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М.: Наука, 1969. – С. 12.

⁴ Там само. – С. 12.

⁵ *Медушевская О. М.* Теоретические проблемы в современном источни-коведении // *Теория и методы источниковедения и вспомогательных истори-ческих дисциплин: сб. статей.* – М., 1985. – С. 7.

⁶ *Каченовский М. Т.* От киевского жителя к его другу // *Вестник Европы.* – 1819. – № 6. – С. 125–126;

⁷ *Надеждин Н. И.* Об исторической истине и достоверности // *Библиотека для чтения.* – 1837. – Т. 20. – С. 142.

⁸ [*Ключевский В. О.*] Комментарии к курсу лекций по источниковеде-нию // *Ключевский В. О.* Сочинения. – М., 1959. – Т. 6 : специальные курсы. – С. 479.

⁹ Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. – СПб., 1911–1913. – Т. 1–2.

¹⁰ Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. – Л.: ЛДУ ім. Ів. Франка, 1992. – С. 156.

¹¹ Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 130.

¹² Агапов П. В., Проценко П. І. IV Всесоюзна наукова конференція “Актуальні проблеми джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін” // Український історичний журнал. – 1984. – № 2. – С. 151–152; Зимин А. А. Вспомогательные исторические дисциплины и их роль в работе историков-архивистов // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. – М., 1965. – Т. 1. – С. 32–64; Румянцева В. В. III Всесоюзна конференція істориків-джерелознавців у Новоросійську // Український історичний журнал. – 1979. – № 12. – С. 143–144; Сарбей В. Г. Регіональна конференція з методології історії, історіографії та джерелознавства // Український історичний журнал. – 1979. – № 4. – С. 124–125; Соболева Н. А. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 219–237; Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 130–137; Его же. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории. – М., 1973. – Вып. 1. – С. 32–63; Шмидт С. О. Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974: сб. статей. – М., 1974. – С. 329–355 та ін.

¹³ Соболева Н. А. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 219–237.

¹⁴ Бездрабко В. В. Московський державний історико-архівний інститут як центр становлення документознавства (1930–1960-і рр.) // Університет: історико-філософський журнал. – 2008. – № 3. – С. 48–54; Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 133.

¹⁵ Тут вживання терміну-словосполучення “допоміжні історичні дисципліни” зумовлено його історичністю.

¹⁶ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей. – М.: Наука, 1969. – С. 8.

¹⁷ Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 134.

¹⁸ Шмидт С. О. Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974: сб. статей. – М.: Наука, 1975. – С. 345.

¹⁹ А. Н. О критике исторических источников: в Московском государственном историко-архивном институте // Исторический архив. – 1957. – № 5. – С. 281–287.

²⁰ Каштанов С. М., Курносков А. А. Некоторые вопросы теории источниковедения // Исторический архив. – 1962. – № 4. – С. 173–186.

²¹ Данилов В. П., Якубовская С. И. Источниковедение и изучение истории советского общества // Вопр. истории. – 1961. – № 5. – С. 10–18;

Селезнев М. С. Вопросы воспроизведения текста и датировки документов советского периода // *Вопр. архивоведения.* – 1960. – № 8. – С. 31–38.

²² *Варшавчик М. Я.* Основні етапи розвитку джерелознавства історії КПСР // *Український історичний журнал.* – 1973. – № 11. – С. 34.

²³ Там само. – С. 33.

²⁴ *Черепнин Л. В.* К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории.* – М., 1973. – Вып. 1. – С. 37.

²⁵ Незважаючи на розмаїття пояснень, вузловим моментом залишалося орієнтування дисципліни (чи сукупності, комплексу дисциплін) на історичне джерело як центральний об'єкт дослідження. І тут вимальовується ще один цікавий, надзвичайно важливий для розуміння значення обсягу поняття “джерелознавство” термінологічний аспект – неоднозначне пояснення “історичного джерела”. Сучасна наукова література виявляє істотні розходження у розумінні та вживанні поняття. Термінологічні розбіжності переростають у дискусії про значення слова і категорії пізнання. Навряд чи доцільно повертатися до історіографії питання, яка налічує не одну сотню років історії тлумачень історичного джерела. Щоб уникнути глибокого “занурення” у спроби розв’язати питання про поняттєві категорії та їх найменування, важливо відмітити ту обставину, що поняття “історичне джерело” використовувалося у різних значеннях. Поряд зі зміцненням розширеного трактування історичного джерела як історичної інформації, доцільність вивчення якої передбачалася у прагматичному, семантичному, синтаксичному, семіотичному аспектах у прихованому та відкритому значеннях (*Ковальченко І. Д.* Исторический источник в свете учения об информации (к постановке проблемы) // *История СССР.* – 1982. – № 3. – С. 133–134), зберігалася його первинне тлумачення – “письмовий документ”. Міркування С. О. Шмідта, котрі притаманні й іншим ученим, про джерелознавство як “спеціальну самостійну історичну дисципліну, зайняту вивченням пам’яток писемності”, відбиває такий підхід (*Шмідт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М., 1969. – С. 25). Звідси, у строго діалектичній манері – визначення розділів науки, спеціалізованих за окремими видами *письмових джерел*. Дипломатика, літописознавство, а також галузі, які вивчають “статистичні джерела, діловодну документацію, законодавчі пам’ятки, мемуари, епістолярну літературу і т.д.”, склали структурований зміст джерелознавства у поясненнях авторитетного вченого (*Шмідт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М., 1969. – С. 25).

²⁶ *Пронштейн А. П., Лубский А. В.* Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе // *Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавания в вузах, ч. I. Тез. докладов III Всесоюзн. конф. Новороссийск, 1979.* – М., 1979. – С. 17–31.

²⁷ *Капитанов С. М., Курносков А. А.* Некоторые вопросы теории источниковедения // *Исторический архив.* – 1962. – № 4. – С. 176.

²⁸ *Шмідт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М.: Наука, 1969. – С. 14.

²⁹ *Смирнов И. С.* Об источниковедении истории КПСС // *Вопр. истории.* – 1956. – № 4. – С. 195.

³⁰ Данилов В. П., Якубовская С. И. Источниковедение и изучение истории советского общества // *Вопр. истории.* – 1961. – № 5. – С. 3.

³¹ Стрельский В. И. Теория и методика источниковедения истории СССР. – К.: Вища школа, 1976. – С. 20; *Его же.* Источниковедение истории СССР. Период империализма. Конец XIX в. – 1917 г. – М., 1962. – С. 14.

³² Булыгин И. А., Пушкарев Л. Н. Источниковедение // *Советская историческая энциклопедия.* – М., 1965. – Т. 6. – Столб. 594–595.

³³ Там само.

³⁴ Шепелёв Л. Е. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины: к вопросу о их задачах и роли в историческом исследовании // *Вспомогательные исторические дисциплины.* – 1982. – Т. 13. – С. 9.

³⁵ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы.* – М.: Наука, 1969. – С. 19.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Така думка є вельми показовою для міркувань науковців цього часу, але далеко не єдиною. Наприклад, О. І. Гуковський вважав, що конкретне джерелознавство займається питаннями методики і техніки наукового дослідження, на противагу від загального, орієнтованого на методологію. (*Гуковский А. И.* О некоторых терминах вспомогательных исторических дисциплин // *Вопр. истории.* – 1965. – № 10. – С. 64–65)

³⁹ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы.* – М.: Наука, 1969. – С. 18.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Інші дослідники, наприклад, В. В. Фарсобін, відкидали можливість побудови загальної теорії джерелознавства. Показовим і слухним є міркування ученого про співвідношення теоретичних частин дисциплін – “якщо в джерелознавство входить дипломатика (це стверджували всі історики, котрі розробляли її предмет) і вона є науковою дисципліною, то дипломатика і повинна вивчати теорію свого знання, а не надбудова, зведена над нею у вигляді теоретичного джерелознавства”. (Див., наприклад, *Фарсобин В. В.* К определению предмета источниковедения: историографические заметки // *Источниковедение истории советского общества.* – М., 1968. – Т. 2. – С. 383–453).

⁴³ Фарсобин В. В. К определению предмета источниковедения: историографические заметки // *Источниковедение истории советского общества.* – М., 1968. – Т. 2. – С. 383.

⁴⁴ Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории: сб. статей.* – Вып. 1. – М.: Наука, 1973. – С. 37.

⁴⁵ Капитанов С. М., Курносов А. А. Некоторые вопросы теории источниковедения // *Исторический архив.* – 1962. – № 4. – С. 176. (Спадає на думку подібність сучасних документознавчих дискусій про метанауку до тих, які переживало джерелознавство у 1960–1980-х рр. Аналіз їх зблизка відкриває перспективу розв’язання модерної полеміки між прихильниками спеціального та загального документознавства).

⁴⁶ Симпозиум по проблемам источниковедения в Таллине // *История СССР.* – 1973. – № 4. – С. 204–205, 208.

⁴⁷ Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории: сб. статей.* Вып. 1.– М.: Наука, 1973. – С. 37.

- ⁴⁸ Там само. – С. 38.
- ⁴⁹ Там само. – С. 38.
- ⁵⁰ *Дубровіна Л.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – С. 34.
- ⁵¹ Симпозиум по проблемам источниковедения в Таллине // История СССР. – 1973. – № 4. – С. 204–205, 208.
- ⁵² *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей. – М., 1969. – С. 14.
- ⁵³ *Носов Н. Е.* Основные научные направления и проблематика ежегодника “Вспомогательные исторические дисциплины” // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1981. – № 12. – С. 6.
- ⁵⁴ *Капитанов С. М.* Александр Александрович Зимин – исследователь и педагог // История СССР. – 1980. – № 6. – С. 152–157.
- ⁵⁵ *Буганов В. И., Зимин А. А.* О некоторых задачах специальных исторических дисциплин в изучении и издании письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1980. – № 1. – С. 118.
- ⁵⁶ *Дашкевич Я.* Питання розвитку історіографії спеціальних історичних дисциплін історії України // Арх. України. – 1970. – № 4. – С. 10.
- ⁵⁷ *Янин В. Л.* К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77; *Его же.* Очерки комплексного источниковедения (средневековый Новгород). – М.: Высш. школа, 1977. – С. 3.
- ⁵⁸ *Янин В. Л.* К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77.
- ⁵⁹ *Буганов В. И., Трукан Г. А.* Источниковедение отечественной истории на современном этапе // Вопр. истории. – 1983. – № 3. – С. 5.
- ⁶⁰ *Янин В. Л.* К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77.
- ⁶¹ *Черепнин Л. В.* Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 130
- ⁶² *Лихачев Д. С.* Текстология. – М., Л.: Наука, 1962. – С. 23–25; *Черепнин Л. В.* К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1973. – Т. 1. – С. 43.
- ⁶³ *Дорошенко В. В.* Вспомогательные исторические дисциплины на новом этапе // Археографический ежегодник за 1969 год. – М., 1971. – С. 205.
- ⁶⁴ *Соболева Н. А.* О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 221.
- ⁶⁵ *Sanfifaller L.* Gedanken und Anregungen ueber technische Probleme der Historischen Grundwissenschaften // Relazioni del X Congresso Internazionale de Scienze Storiche. Metodologia. Problemi generali. Scienze Ausiliarie della Storia. – Firenze, 1956. – Vol. I. – P. 445.
- ⁶⁶ *Тихомиров М. М.* Об охране и изучении письменных богатств нашей страны // Вопр. истории. – 1961. – № 4. – С. 66–67.
- ⁶⁷ *Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В.* Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. – К., 1963. – С. 3.

⁶⁸ Шмидт С. О. Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974: сб. статей. – М.: Наука, 1975. – С. 330.

⁶⁹ Лихачев Д. С. По поводу статьи С. Н. Азбелева “Текстология как вспомогательная историческая дисциплина” // История СССР. – 1967. – № 2. – С. 230.

⁷⁰ Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – Вып. 1. – М.: Наука, 1973. – С. 42.

⁷¹ Фарсобин В. В. К определению предмета источниковедения (историографические заметки) // Источниковедение истории советского общества. – Вып. II. – М., 1968. – С. 42.

⁷² Пронштейн А. П., Лубский А. В. Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе // Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавания в вузах, ч. I. Тез. докладов III Всесоюзн. конф. Новороссийск, 1979. – М., 1979. – С. 24.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Шепелёв Л. Е. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины: к вопросу о их задачах и роли в историческом исследовании // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1982. – Т. 13. – С. 15.

⁷⁵ Фарсобин В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 29.

⁷⁶ Фарсобин В. В. К определению предмета источниковедения: историографические заметки // Источниковедение истории советского общества: сб. статей. – М., 1968. – Т. 2. – С. 383–453.

⁷⁷ Фарсобин В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 36–37; Янин В. Л. К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77.

⁷⁸ Черепнин Л. В. К вопросу методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М., 1973. – Т. 1. – С. 37.

⁷⁹ Капитанов С. М., Курносков А. А. Некоторые вопросы теории источниковедения // Истор. архив. – 1962. – № 4. – С. 176; Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М., 1969. – С. 24.

⁸⁰ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М., 1969. – С. 24.

⁸¹ Гелах Т. Керченская археологическая конференция // Историк-марксист. – 1927. – № 3. – С. 249.

⁸² Фарсобин В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 44.

⁸³ Аникович М. В. О месте археологии в системе общественных наук: (историографический очерк) // Вопросы методологии, истории, историографии и источниковедения. – Томск, 1980. – С. 117; Быковский С. Н. О предмете истории материальной культуры // Сообщ. ГАИМК. – 1932. – № 1 / 2. – С. 3; Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей. – М., 1969. – С. 23.

⁸⁴ Незважаючи на традиційне розуміння археології як науки, що вивчає речові пам'ятки, треба відмітити розмаїття самих речових пам'яток. Знахідками

археологів можуть бути печатки, монети, прапори, рукописи, медалі і т.д., що уявляють «збиральний образ» змісту археології.

⁸⁵ Жуковская Л. П. Развитие славяно-русской палеографии. (В дореволюционной России и в СССР). – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 103, 134–135.

⁸⁶ Каштанов С. М. Дипломатика как специальная историческая дисциплина // Вопр. истории. – 1965. – № 1. – С. 39.

⁸⁷ Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 137.

⁸⁸ Дашкевич Я. Питання розвитку історіографії спеціальних історичних дисциплін історії України // Арх. України. – 1970. – № 4. – С. 12.

⁸⁹ Соболева Н. А. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 225.

⁹⁰ Введенский А. А. Лекции по документальному источниковедению истории СССР (дипломатика). – К.: Изд-во КГУ, 1963. – 220 с.; *Його ж.* Зародження і розвиток документознавства в Росії в XV–XVIII вв. // Вісн. Київ. ун-ту. Серія історія та філософії. – 1958. – Вип. 1. – С. 87–94; *Його ж.* Питання дипломатки в працях В. О. Ключевського // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. – С. 106–115; *Его же.* Критика буржуазно-объективистских воззрений В. О. Ключевского на изучение актового материала как исторического источника // IX наук. сесія [Київ. держ. ун-ту]: Тези доп. Секція історії. – К., 1952. – С. 26–28; *Его же.* Зарождение и развитие национальной русской дипломатки в XV – начале XVIII в. // VIII наук. сесія [Київ. держ. ун-ту]: Тези доп. Секція історії. – К., 1951. – С. 24–26 та ін.

Введенський А. О. Зародження і розвиток документознавства в Росії в XV–XVIII вв. // Вісн. Київ. ун-ту. Серія історія та філософії. – 1958. – Вип. 1. – С. 87–94; *Його ж.* Питання дипломатки в працях В. О. Ключевського // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. – С. 106–115 та ін.

⁹¹ Каштанов С. М. Предмет, задачи и методы дипломатки // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 151.

⁹² Кулешов С. Г. Документознавство: історія. Теоретичні основи. – К.: ДАКККіМ, 2000. – С.17.

⁹³ Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. – Л.: Изд-во АН СССР, 1928. – С. 2.

⁹⁴ Бем Ю. О. Внешние признаки печатных изданий первых лет советской власти (постановка вопроса) // Новое о прошлом нашей страны: памяти акад. М. Н. Тихомирова / АН СССР. Отд. истории Археограф. комиссия. – М.: Главн. ред. восточной литературы изд-ва “Наука”, 1967. – С. 364–379; *Рейсер С. А.* Некоторые вопросы палеографии Нового времени // Проблемы источниковедения: сб. статей / АН СССР. Ин-т истории. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – Т. X. – С. 393–437.

⁹⁵ Фарсобин В. В. Отечественная историография о предмете и задачах источниковедения: ... автореф. канд. ист. наук / МГИАИ. – М., 1969. – С. 14.

⁹⁶ Пронштейн А. П. К вопросу о задачах эвристики // Юбилейная науч. конф. историков Северного Кавказа, посвященная 50-летию Великого Октября (тезисы докл. и сообщ.). – Нальчик, 1967. – С. 47–48; *Фарсобин В. В.* Некоторые вопросы источниковедческой эвристики // Докл. и сообщ. науч. конф. арх. учреждений и вузов Сибири и Дальнего Востока, посвященной 50-летию ленинского декрета по арх. строительству. – Томск, 1968. – С. 56.

- ⁹⁷ *Здобнов Н. В.* Основы краевой библиографии. – Л., 1925. – С. 10.
- ⁹⁸ *Пушкин В. Н.* Эвристика – наука о творческом мышлении. – М.: Политиздат, 1967. – 271 с.
- ⁹⁹ *Пронштейн А. П.* О предмете источниковедения как научной исторической дисциплины // История СССР. – 1977. – № 5. – С. 173.
- ¹⁰⁰ *Кареев Н. И.* Теория исторического знания. Из лекций по всеобщей теории истории. Ч. I. – СПб., 1913. – С. 88–99; *Его же.* Историка: (теория исторического знания). – Пг., 1916. – С. 55–56.
- ¹⁰¹ *Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С.* Основы научной информации. 1-е изд. – М.: Наука, 1965. – 655 с.; *Их же.* Основы информатики. 2-е изд. – М.: Наука, 1968. – 756 с.; *Кузнецова С. И., Ходош И. А.* Проблемы улучшения информации в области общественных наук // Вопр. истории. – 1968. – № 10. – С. 105; *Фарсобин В. В.* Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 49–65; *Шрейдер Ю. А.* Информация и эффективность // Об эффективности научно-информационной деятельности: сб. статей. – М., 1976. – С. 113 та ін.
- ¹⁰² *Воробьев Г. Г.* Документалистика и научная информация // Информатика и ее проблемы: сб. статей. – Новосибирск, 1970. – Вып. 1. – С. 24.
- ¹⁰³ *Пронштейн А. П., Лубский А. В.* Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе // Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавания в вузах, ч. I. Тез. докладов III Всесоюз. конф. Новороссийск, 1979. – М., 1979. – С. 22–23.
- ¹⁰⁴ *Шмидт С. О.* Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974. – М.: Наука, 1975. – С. 331.
- ¹⁰⁵ *Соболева Н. А.* О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 223.
- ¹⁰⁶ *Носов Н. Е.* Основные научные направления и проблематика ежегодника “Вспомогательные исторические дисциплины” // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1981. – № 12. – С. 11.
- ¹⁰⁷ *Пушкарев Л. Н.* Понятие исторического источника в некоторых работах советских философов // Источниковедение отечественной истории, 1975. – М., 1976. – С. 76; *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М., 1969. – С. 10.
- ¹⁰⁸ Предисловие // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М., 1973. – Т. I. – С. 7.
- ¹⁰⁹ *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 43.

V. BEZDRABKO

Basic factors of the source study, special historical disciplines and record management development: natural and casual frames (1960–1980)

The article analyses basic evolution trends of source studies and specialized historic disciplines during 1960–1980's, reveals their interconnection, discusses factors of the disciplinary identification. Attention is paid as well to the separately related theoretical aspects of source and document studies.